

“Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?”

Toplum ve Kuram

Klee'nin 'Angelus Novus' adlı bir tablosu var. Bakışlarını ayıramadığı bir şeyden sanki uzaklaşıp gitmek üzere olan bir meleği tasvir ediyor: Gözleri faltaşı gibi, ağzı açık, kanatları gerilmiş. Tarih meleşinin görünüşü de ancak böyle olabilir, yüzü geçmişe çevrilmiş. Bize bir olaylar zinciri gibi görünenleri, o tek bir felaket olarak görür, yıkıntıları durmadan üst üste yığıp ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Biraz daha kalmak isterdi melek, ölüleri hayata döndürmek, kırık parçaları yeniden birleştirmek... Ama Cennet'ten kopup gelen bir fırtına kanatlarını öyle şiddetle yakalamıştır ki, bir daha kapayamaz onları. Yıkıntılar gözlerinin önünde göğe doğru yükselirken, fırtınayla birlikte çaresiz, sırtını döndüğü geleceğe sürüklenir. İşte ilerleme dediğimiz şey, bu fırtınadır.

Walter Benjamin, *Tarih Kavramı Üzerine*

1959 yılında yazdığı “Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?” isimli makalesinde Theodor W. Adorno, Almanya'nın geçmişiyle ve nasyonal sosyalizmle ne kadar yüzleşebildiğini tartışır. Adorno'ya göre nasyonel sosyalizm hâlâ yaşamaktadır; ancak onunla ilgili sorulması gereken şudur: “Fazla canavarca olduğu için kendi ölümünden sonra da sürüp giden bir şeyin hayaleti midir, yoksa zaten ölmemiş midir, ağıza alınmayacak olanı yapma eğilimi hem insanlarda hem de onları kuşatıp sınırlayan koşullarda yaşamaya devam etmekte midir?” (1999: 122). Savaştan ve soykırımdan onlarca yıl sonra, geçmişin suçlarını mümkün kılan toplumsal koşullar hâlâ yerli yerinde durmaktadır. Suç ve zorbalıkla dolu geçmişten kurtulma gerekliliği

toplumsal bir kabul hâline gelmiştir; ancak bunun yolu sorumluluk almaksızın geçmişin üstüne bir çizgi çekerek konunun kapatılması olmuştur. Arzulanan, geçmişin mümkünse bellekten silinmesidir. Adorno'ya göre İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'sında "faşizmin hâlâ yaşıyor olması, o çok sözü edilen geçmişin işlenmesinin bugüne kadar başarılammış ve kendi karikatürüne, boş ve soğuk unutuşa dönüşerek yozlaşmış olması, faşizmi olgunlaştıran nesnel toplumsal önkoşulların hâlâ geçerli olmasından ileri gelmektedir" (133).

Son yıllarda "geçmiş" ve "tarih" olguları Türkiye ve Kürdistan tarihinde belki de hiç olmadığı kadar gündemleştirilmiş, geçmiş suçlar teker teker dile getirilmeye başlanmış ve fısıltıyla konuşulan tarihsel hakikatler kamusal alanda yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Kürt meselesinde "barış süreci"ne girilmesiyle beraber özellikle 1990'lı yılların, yaygın medya tarafından sıkça gündeme getirildiğini ve bu dönem devlet eliyle işlenmiş suçların bir kısmının medya ve kamusal alanda görünür hâle geldiğini eklemekte fayda var. Her ne kadar bu durum iktidara yakın kalemler tarafından mevcut hükümetin başarısı olarak gösterilmeye çalışılsa da, iddiaların aksine bu durumun 1990'lardan itibaren ciddi bir şekilde güçlenen Kürt hareketinin, toplumsal mücadelelerin ve bu sayede gelişen muhalif kamusal alanın ve eleştirel düşüncenin doğal bir sonucu olduğu öncelikle vurgulanması gereken önemli bir hakikattir. Ancak büyük ölçüde iktidar tarafından kamunun gündemine getirilen tarihsel hadiselerin ne derece bir yüzleşme içerdiği, ortaya atılan hakikat iddialarının tarihsel gerçeklikle ne kadar örtüştüğü ve geçmişin ne kadar işlendiği bir hayli tartışmalıdır. Kuşkusuz tarihle her yüzleşme çabası yeni bir iktidar rejiminin habercisidir, geçmişin ne kadar işlendiği söz konusu tarihsel bağlam içerisinde suç işlenmesini mümkün kılan toplumsal koşullarla ne kadar yüzleşildiğiyle ilgilidir.

Birçok modern ulus-devlet gibi, Türkiye Cumhuriyeti tarihini de bir şiddet ve barbarlık tarihi olarak okumak mümkündür. Ülkenin ve devletin inşası 1915'teki Ermeni Soykırımını ile başlar; ancak, alanlarında uzman tarihçiler tarafından ilk modern soykırımlardan biri olarak kabul edilen 1915, ülke tarihinde daha sonra yaşanacak birçok katliam gibi inkâr edilecek ve toplumsal bellekten silinmesi için büyük çaba harcanacaktır. Müslüman olmayan nüfusun Cumhuriyet kurulmadan önce maruz kaldığı şiddetten, Cumhuriyet'in inşasında yer almış Kürtler de çok geçmeden nasiplenmiştir. Kürtlerin, Cumhuriyet'in kuruluşunda verilen sözlerin tutulmamasıyla yöneldikleri özgürlük mücadeleleri türlü katliamlarla bastırılmaya çalışılmış, savaş aygıtlarıyla devletin şiddet tekeli güçlendirilmiştir. Şeyh Said İsyanı kanlı bir şekilde bastırılmış, Ağrı İsyanı katliamla bastırılmış, Dersim'de ise devlet soykırım ve "iskân" derslerini ne kadar iyi çalıştığını bir kez daha göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet şiddeti,

Türk ve Müslüman kimliği dışındaki etnik ve dinsel farklılıkları ve kurucu Kemalist ideolojiden farklılaşmaya yönelenleri hedef almıştır. Bu durum, devlet terörünün aynılaştırmadığı toplumsal grupları hedef almasının örneği olarak değerlendirilebilir. Ulus devlet tek bir potada eritemediği etnik, dinsel, düşünsel ve siyasi farklılıkları ya imha etme yoluna gitmiş ya da kendi kimliğine ve ideolojisine asimile etmeye çalışmıştır.

Ancak Adorno'nun nasyonel sosyalizm tahlilinden ödünç alarak ifade edersek, tek parti rejiminin, korku ve ıstıraptan başka anlamlar da taşıdığı belirtilmesi gerekmektedir. “Sayısız insan faşizm altında hiç de öyle kötü yaşamamıştır. Terörün sivri ucu, yalnız azınlıktaki ve görece iyi tanımlanmış gruplara yöneltilmişti(r)” (129). Bu dönem Cumhuriyet elitlerinin bir taraftan barbarlıkla üzerine kondukları Ermeni mallarıyla zenginleştiği (Polatel, 2009), öte taraftan da siyasi güçlerini sağladıkları ve bu minvalde iktidar ilişkilerinin de yeniden tarif edildiği yıllardır. Ulus-devletin şiddetine ortaklık ya da sessizlikle verilen örtülü destek, egemenliğin nasıl paylaşıldığına ve bu doğrultuda çıkar paylaşımına işaret etmektedir. Türklüğün bir ayrıcalık hâline geldiği yıllar bu döneme rastlar.

Söz konusu kanlı tarihe rağmen, Türk ulus-devletinin tarihinde hiçbir zaman ne toplumsal düzeyde ne de entelektüel düzeyde geçmiş işlenmemiş, geçmişle yüzleşmenin olanakları yaratılmamıştır. Adorno, yukarıda bahsi geçen yazısında nasyonel sosyalizmin hayaletleriyle/ardıllarıyla uğraşırken geçmişin şimdiki zaman üzerindeki etkisini şöyle açıklar: “Geçmiş, ancak geçmiş olanın nedenleri ortadan kaldırılırsa işlenmiş olabilecektir. Ama nedenler hâlâ süregittiği için, onun büyüğü de bugüne dek kırılmamıştır” (1999: 137). Türkiye’deki şiddet ve barbarlık tarihinin en önemli ayaklarından birisi de buraya yaslanır. Devlet, tekeline aldığı şiddet ve ideoloji aygıtlarının diyalektik işleyişi sayesinde kendi şiddetini meşrulaştırmanın araçlarını ve bilgisini yaratmıştır. Bu bilgi ve bilme biçimleri de çeşitli kurumlar ve metotlarla toplumsal yapıya nüfuz etmiştir. Bahsi geçen bilme biçimleri içerisinde ötekiler, katledilenler ya da direnenler “terörist, barbar ya da düşman” olarak adlandırılmakta, devlet de kendi barbarlığını ve şiddetini söylemsel düzeyde ötekine yansıtmaktadır.¹

Peki, bugün ne olmuştur da özellikle kanlı bir savaşın yaşandığı 1990’lı yıllar ve devletin işlediği tarihsel suçların *bir kısmı* artık sadece Kürtler, ezilenler ve muhalifler tarafından değil, hükümet yetkilileri ve iktidara yakın kalemler tarafından da gündeme getirilmeye başlanmıştır? Özellikle “barış süreci” boyunca görünürlük kazanan bu tartışmalar, iddia edildiği gibi iktidarın demokratikleşme hamlelerinin gösterenleri olarak

1 Epistemik şiddet ve sömürgecilikle ilgili bkz. Taussig 1987. Türk ulus-devlet tarihinde ötekine uygulanan şiddetin epistemik şiddetle olan ilişkisi için bkz. Günay 2013

mı ele alınmalıdır? Neden ülkenin geçmişindeki katliamların sadece bir kısmı gündeme getirilmektedir de topyekûn bir hesaplama gündeme gelmemektedir? Herhangi bir yüzleşme ya da hesaplama yaşanmaksızın bugün gündeme geldiği biçimiyle geçmiş bize ne söyler ve geçmişle yüzleşme söylemi AKP hükümeti için nasıl bir iktidar alanı açar? Bu soruları cevaplamaya geçmeden önce 1990'lı yıllara giden sürece bakmamız elzemdir. Bu yazının nihai amacı *doksanlarda* devletin yaşadığı meşruiyet krizine odaklanarak, neoliberal dönemde dönüşen devlet örgütlenmesine yakından bakmaktır.

Doksanlara Gelirken

“90’ları nasıl anlamalı?” sorusuna gelmeden önce, Kürt/Kürdistan meselesinin tarihsel ve siyasal gerçekliğini hatırlamakta fayda var. Bir ulusun kendi kaderini tayin etme/edememe meselesi olarak tarih sahnesine çıkan bir meseleden söz ediyoruz. Bugün de egemenlik paylaşımı meselesi olarak varlığını yakıcı bir şekilde sürdürüyor. 1920’lerde ne olmak istediğine karar verebilecek örgütlülük düzeyinden ve siyasi koşullardan yoksun olan Kürtler, Orta Doğu’da dört farklı ulus-devlet sınırına bölünen bir coğrafyada birbirlerine “komşu” olarak var olabilmek mücadelesine girişti. 90’larda on binlerce insanın yaşamını yitirdiği savaşın bu tarihsel kırılmadan bağımsız okunamayacağı açıktır.

Daha detaylı bakılacak olursa, 90’larda yaşanan savaşın da bir tarihselliği var. Kürtlerin tanınma ve kolektif hak talebiyle 1950’lerin sonunda tekrar yöneldikleri mücadelelerinin yirmi beş yıllık bir şiddetsizlik dönemi var. Devletin baskı, asimilasyon ve inkâr politikalarına rağmen ağırlıklı olarak yasal zeminde mücadele veren bir Kürt hareketi 1960’ların sonuna kadar varlığını korudu. Bu yasal zemini kullanma fikri, 1971 darbesi ile ciddi bir yara aldı lakin 70’ler boyunca hâlâ bir seçenek olmaya devam etti. 1970’lerde önce ideolojik çerçevesi ve sonra da benimsediği mücadele yöntemi itibarıyla radikalleşen bu hareket, ilk kitlesel mobilizasyon dalgasını 1970’lerin ikinci yarısında yaşadı. Üniversitelerde okuyan sosyalist gençlerin lokomotif olduğu, Kürt ulusunun kendi kaderini tayin etmesi için başlatılan mücadele, 1970’li yıllarda kentsel alanlarda örgütlenme faaliyeti ile sürdürülürken 1980 darbesi ile sekteye uğradı. Verilen mücadelenin bedeli de ağır oldu. Öyle ki, sonraki on yılını cezaevlerinde, sürgünlerde veya dağlarda, tavizsiz bir baskı rejiminde geçiren bir halk gerçekliği ortaya çıktı. Açıkça söylemekte herhangi bir beis yok; 1984’e kadar Türk devletinin Kürt gençlerinin yürüttüğü mücadeleyi tasfiye edebileceğine olan inancı tamdı. Yasaklama, hapsedme ve mücadelenin maliyetini yükseltme gibi yollarla Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkından muaf tutulabileceğine inanıyordu.

1980'lerin ilk yarısında Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde olanlar, en yerinde tabir ile Kürt hareketi ile Türk devleti arasında yürütülen bir "ontolojik savaş" idi. "Kaybetmek" veya "kazanmak" gibi kavramlarla basite indirgenerek açıklanamayacak bu savaşın temel sonucu, yok olurken yok olmama umudunu sürdürebilme olarak tarif edilebilir. Askeri Cunta henüz hukuksal olarak da Türkiye'yi idare ederken başlatılması planlanan gerilla mücadelesi, *Kürdistan İşçi Partisi*'nin (*Partiya Karkerên Kurdistan*) inisiyatifinde 1984 yılında gidişatı değiştirmeye başladı. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmişti. 1970'lerden gelen siyasi kadrolar ya politik şiddet üzerinden varlıklarını ve mücadelelerini sürdürebilecek ya da siyaseten yok olacaktı. 1985 yılında bu tehlikeyi atlatan gerilla mücadelesi, 1990'ların başına kadar, kolay kolay tasfiye edilemeyeceğini gösterdi. Kürtlerin on yıllardır kolektif bir biçimde biriktirdikleri yenilmişlik hafızasını tersi istikamete doğru yönlendirebilen bir mücadele süreci başladı. 1990'ların nevi şahsına münhasır bir dönem olarak ele alınmasını gerektiren tarihsel gelişim ise, Kürt hareketinin siyasi pratikler üzerinden yeniden kentlere yönelmesiyle başladı. Gerilla cenazelerinin sahiplenilmesiyle başlayan Serhildanlar aracılığıyla, artık tüm Kürtlerin yaşamını derinden dönüştürecek çok katmanlı yeni bir siyasi mücadelenin temelleri atılacaktı.

Doksanlar ve Devletin Meşruiyet Krizi

Doksanlı yıllar bir yandan şiddet, savaş, zorunlu göç, köy yakmalar ve boşaltmalar, Hizbullah, JİTEM, derin devlet, korucular, kayıplar, faili meçhul cinayetler, cezaevleri, PKK, açlık grevleri ve toplumsal mücadeleler ile anılırken; öte yandan, yükselen siyasal İslam ve kimlik mücadeleleri, hızlı kentleşme ve gecekondulaşma, göç edilen yerlerde dil ve kültür alanlarında yeni mücadele alanlarının açılması, yeniden yapılanan piyasalar ve emek ilişkilerinin dönüşmesini içeriyordu. Kürdistan'da olağanüstü hâl yasalarının ve uygulamalarının sıradanlaştığı bu dönem boyunca devlet ile Kürtler arasındaki en belirleyici ilişki zor ve şiddet oldu. Etnik kimlik temelinde Kürtler ve mezhep çatışması ekseninde Aleviler başta olmak üzere, "öteki"nin maruz kaldığı şiddetin artarak normalleşmesi ve meşrulaştırılması, sadece Kürdistan'da değil Türkiye'nin genelindeki devlet örgütlenmesini ve toplumsal ilişkileri de etkiledi.

Öte yandan doksanlar Kürtler için özgürlük arayışının ve direnişinin kitleselleştiği yıllardır. Bugün Kürtlere ya da 90'lara baktığında salt mağduriyet, yoksulluk ve acı görmek isteyen iktidar yanlısı kalemlerin ve liberal entelektüellerin gör(e)medikleri ya da görmek istemedikleri tarihsel hakikat, bu dönemin başlarında "Kürt hareketinin Türk devletine karşı silahlı mücadele yürüterek milyonlarca Kürdü mobilize etmiş olduğu gerçeğidir" (Toplum ve Kuram, 2011: 17). Kürt hareketinin kullandığı politik şiddet

teknikleri ve örgütlenme stratejileri devletin baskı ve şiddet metotları karşısında Kürtleri mobilize etmiş ve *serhildanlar* aracılığıyla hareket kitleselleşmiştir.² Ancak bugün 90'ların sadece mağduriyet eksenini üzerinden ele alınması ve hatırlanması, Kürtlerin faili olduğu toplumsal mücadeleyi ve direnişi görünmez kılma amacına hizmet etmektedir. Kaba milliyetçi yaklaşımların seyreltiği bu liberal hatırlama biçimi Kürtlerin siyasal iradesini görmezden gelmektedir. Mücadele içinde direnen Kürt özne, mağdur, acı çeken ve ezilen Kürdün gölgesindedir.

Öte yandan, Türk ulus-devlet yapısında 2000'li yılların başında tanık olduğumuz dönüşüm ve yeniden yapılanmayı 90'lı yıllarda yaşanan meşruiyet krizine bir cevap olarak ele almak, dönüşen devlet yapısının sürekliliklerini ve farklılıklarını anlayabilmek için bizlere önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda Türk ordusu ve PKK arasında süren savaşın dinamiklerini ve yarattığı toplumsal tahribatı iyi anlamak gerekir. 90'lar savaşın en kanlı yıllarıdır, Kürdistan'da gündelik hayat çatışmalar ve yoğun devlet şiddetinin tahakkümü altındadır. Özellikle doksanlı yılların ilk yarısında Türk ordusu ve paramiliter güçler kontrgerilla faaliyetleriyle sivillere karşı sayısız insan hakları ihlâline imza atmışlardır. Yine bu dönemde savaş hukuku defalarca ihlâl edilmiş, uluslararası literatüre de geçtiği üzere devlet *kirli savaş* yürütmüştür. Binlerce köy koruculuğa zorlanmış, kabul etmeyenlerse yerlerinden yurtlarından edilmiş, işkenceye uğramış ya da öldürülmüşlerdir. "Terörün toplumsal zeminini bitirmek için" binlerce köy ve mezra boşaltılmış, milyonlarca insan yaşadıkları topraklardan zorla koparılmıştır. Zorunlu göç, Kürt hareketinin bölgesel bir iktidar kurma ihtimalini ortadan kaldırmayı hedeflemiş, çatışmanın zeminini kırsaldan kente kaydırmış ve sadece Kürdistan ile ilgili bir mevzu olmaktan çıkarıp Türkiye metropollerine taşımıştır.

90'ların başında Kürdistan'da artan siyasal mobilizasyona cevaben Türk ordusu büyük bütçelerle yeniden yapılandırılmış ve tam anlamıyla bir savaş aygıtına dönüştürülmüştür. OHAL'in ağır bir şekilde uygulanması, koruculuğun dayatılması, köylerin boşaltılması, jandarma içerisinde JİTEM'in,

2 Hem bu kitleselleşme hem de göçle beraber yeni mücadele alanlarının açılması sonucunda özellikle İstanbul merkezli dil ve kültür merkezleri kurulmuş, bu merkezler diaspora özellikleri taşıyan bir hayat yaşayan on binlerce Kürt için kültürel kimliklerinin siyasi kimliklere dönüştüğü yerler olmuştur. Musa Anter'in de aralarında bulunduğu onlarca Kürt aydını ve siyasetçisinin katılımı ile yapılan Mezopotamya Kültür Merkezi ve İstanbul Kültür Enstitüsü'nün açılışları Kürtlerin kolektif hafızasında canlılığını korumakta. Bu merkezler Kürt mücadelesinin Türkiye nezdinde görünür hâle gelmesine, Kürtler nezdinde ise kitleselleşmeye katkıda bulunmuştur. Buradan çıkan tiyatro, edebiyat, sinema kitap yayıncılığı ve özellikle Kom müzik gelenekleri ile bu faaliyetlere karşı devletin her türlü baskı, kapatma ve cezalandırma pratikleri burada anılması gereken gelişmelerdir.

polis içinde de özel timin kurulmasıyla yeni savaş taktikleri geliştirilmiştir. Askeri dilde 'alan konsepti' olarak adlandırılan bu strateji ile bataklıkın kurutulması yani Kürt hareketinin her türlü insani ve iktisadi kaynaktan uzaklaştırılması ve izole edilmesi hedeflenmiştir (Akça, 2012: 94). Kürt meselesinin sadece bir "askeri asayiş meselesi" olarak anlamlandırıldığı ve ordunun hegemonyasında geçen bu dönemin insani sonuçları çok ağır olmuştur. Kanlı 92-96 döneminden sonra 90'ların sonuna doğru tarafların yenişemeyeceği ortaya çıkmış ve "Kürt hareketi 1990'lar boyunca kitleselleşirken PKK'nin bağımsız bir Kürdistan kurmaya muktedir olamayacağı da Türk devletinin PKK'yi tasfiye edemeyeceği de 1990'ların sonuna doğru netlik kazanmıştı" (Toplum ve Kuram, 2011: 18).

Devletin savaş stratejileri sonucu kentlere göç etmek zorunda bırakılan milyonlarca Kürt, metropollerdeki kentleşme ve emek süreçlerinin parçası olmuş ve buradaki toplumsal yapıyı ciddi ölçüde etkilemişlerdi. Aynı zamanda Kürdistan'da uygulanan kirli savaş politikaları devlet yapısının örgütlenmesini değiştirmiş, ortaya çıkan mafya ve çete örgütlenmeleri sadece Kürdistan'da faaliyet göstermemiş, Türkiye'nin batı tarafında da bir hayli etkili olarak, Özal'la beraber dönüşmeye başlayan ekonomik sisteme kolaylıkla entegre olmuşlardı. Türkiye gündemine Kürdistan'daki savaşla değil de Susurluk'taki kazayla giren derin devlet örgütlenmesi, aslında 90'larda Kürdistan'da yaşanan savaşın, bazı güç odaklarının olağanüstü yetkilerle donatılmasının, dönüşen siyasi ve ekonomik yapının doğal bir sonucuydu.

Zorunlu göçle beraber metropollere yerleşen Kürtler, Kürt hareketine ve Kürt meselesine kentlerde de görünürlük kazandırmış, hareketin metropollerde ve Türkiye genelinde oluşturduğu karşıt-kamusallığın zeminini hazırlamışlardır. Mülksüzleştirilen ve yerlerinden yurtlarından edilen Kürtler, arkalarındaki şiddet dolu tarihleriyle şehirlerde Türk ulus-devletinin şiddet ve barbarlıkla dolu tarihinin görünmeyen parçalarını da hatırlatan cemaatler hâline gelmişlerdir: 1915 Ermeni Soykırımı, 6-7 Eylül Olayları, Rum Tehciri gibi Anadolu'lu Hristiyan grupların katliamları ve zorla göç ettirilmeleri bu dönemde hatırlanmaya başlanmıştır (Üstündağ, 2005).

1990'lar bir taraftan baskı rejiminin güçlendiği ve Kürtler için korku imparatorluğunun yaratıldığı bir dönem olmakla birlikte, öte yandan yasal alanda faaliyet gösteren Kürt partilerinin yükseldiği ve Türkiye'de o güne kadar bastırılmış ve ezilmiş diğer grupların maruz kaldıkları devlet şiddetini ifade edebilecek siyasi dilleri bulmaya başladıkları yıllardır. Feministlerin, Kürtlerin, LGBTİ birey ve toplulukların, Ermeni ve Rumların, solcular ve siyasal İslamcı grupların 1990'larda yükselen politik mücadeleleri ve örgütlülükleri Cumhuriyet dönemi boyunca baskılananın geri dönüşünü ve 1980 Darbesi sonrası yaşanan sessizliğin kırıldığını ifade etmektedir.

Doksanlar boyunca devletin Kürdistan'da giriştiği katliamlar ve köy boşaltmaları, Mehmet Açar ve Sedat Bucak gibi bazı milletvekillerinin mafya liderleri ve paramiliter örgütlenmelerle olan yakın ilişkilerinin açığa çıkması, paramiliter örgütlenmelerin iktidar sahasını arttırması ve derin devletin görünür hâle gelmesi, Sivas katliamı, “Hayata Dönüş” katliamı, uzun süren ekonomik durgunluk ve savaş ekonomisinden ötürü artan borçlar Türk ulus-devleti için bir meşruiyet krizi yaratmıştır. Kemalist devletin meşruiyet krizi ve hegemonik yapıların güç kaybı muhalif politik örgütlerin eylem, pratik ve söylemlerini güçlendirmiştir. Bunun dışında Avrupa Birliği'yle uyum süreci boyunca, Türkiye üzerine hazırlanan raporlar insan hakları ihlalleri, ordunun sivil siyasete etkisi konusunda sert eleştiriler getirmiş, “azınlıkların” ve “etnik grupların” haklarını gündeme taşımıştır. Yaşanan meşruiyet krizi, “derin devlet” adı altında Türk ulus-devletinin ontolojik yapısı ve tarihine ilişkin siyasi, etik ve ahlâki sorunları gündeme getirmiştir.

Devletin yaşadığı meşruiyet krizi, ülkenin neoliberal yeniden yapılanış sürecinde devlet gücünün yeniden düzenlenmesine ve yeniden inşasına sebep olmuştur. Bu süreçle birlikte iktidara gelen AKP, liberal ve İslami entelektüeller tarafından sıklıkla kullanılan “devlete karşı hükümet” mitiyle bahsi geçen muhalif hareketlerin siyasi dillerini ve repertuarlarını yeni ve bambaşka bir anlamlandırma sistemi içinde yeniden kullanarak kendine bir meşruiyet alanı açmıştır. Başta Kürt hareketi olmak üzere devrimci/muhalif hareketlerin kullandığı ve tarihsel hakikatler (katliamlar, soykırımlar ve sömürü) üzerinden devlete karşı örgütlenen bu yeni dil, merkez-çevre çerçevesine indirgenmiştir: Buna göre AKP hükümeti Kemalist devlet elitinin “sekülerlik” iddiasıyla yürüttüğü politikanın “mağduru olan” Müslüman kesimi temsil eden bir sivil hükümettir. “Yeni Türkiye” dönemi için kurucu olan bu argüman, bir taraftan devlet karşıtı muhalif siyasi diller ve söylemler üzerinden halka karşı cürümler işlemiş devlet örgütlenmesinin tasfiyesini savunurken öte yandan bu dil ve söylemleri neoliberal yeniden yapılanmanın ve anlamlandırmanın malzemesi yapmaktadır.³

3 Bu anlatıda Müslüman çevre Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hep ezilendir, çoğunluk olmasına rağmen hep mağdurdur ve iktidara gelişi her zaman darbelerle engellenen kesimdir. O yüzden de iktidara geldiğinde dahi mağdurdur, her nasılsa, on senelik sağlamlaştırılmış bir iktidar döneminden sonra dahi eski devlet elitleriyle ve “derin devletle” tam anlamıyla baş edemeyecek durumdadır. Doksanların yarattığı meşruiyet krizi ve bunun devlet gücünün yeniden inşasıyla olan ilişkisi, darbe sonrası Özal döneminde yoğun bir şekilde başlayan neoliberal tahakküm süreciyle beraber düşünülmelidir. Neoliberal yeniden yapılanma sürecinde bu iki farklı devlet tahayyülü ve örgütlenmesine devletin şiddet pratikleri ve geçmişle yüzleşme söylemleri eşliğinde bakmak gerekmektedir.

“Yeni” Devlet Örgütlenmesi ve Geçmişle Yüzleşme Söylemi

“Neoliberal reform devleti belirli açılardan ortadan kaldırma taahhüdüyle, ancak devlet kurumları üzerinden ‘gelir’”. *Ethnographies of Neoliberalism* (*Neoliberalizm Etnografileri*, 2009) kitabının girişinde Carol J. Greenhouse, neoliberal devletin en temel çelişmesini sadece kavramsal bir paradoks olarak değil, “gündelik hayatın idaresindeki kişisel ve kolektif irade alanını” (Greenhouse, 2009: 5) karmaşıklaştıran pratik belirsizlikler olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, neoliberal yeniden yapılanma ve küreselleşme tek tek devletlerin yoğun çabasıyla mümkün olmaktadır. Türkiye’de geçtiğimiz son on yıllık süreçte, yeni neoliberal devlet, söylemsel olarak sivil hükümet iddiasıyla Kemalist devletten radikal bir kopuş yaşandığına dair bir tezin üstüne inşa edilmiştir. Ancak devlet şiddetinin sürekliliği, materyal, söylemsel ve yönetsel pratiklerin devamlılığı ve ötekinin “özgürlük alanı” bu iki yönetim biçiminin benzerliklerine ve ortaklıklarına işaret etmektedir. Yeniliğe yapılan vurgu, geçmişle yüzleşmeye dair söylemler ve “devlete karşı hükümet” mitiye Türkiye’de neoliberal devletin inşasında temel yönetsel aklın en önemli kurucu özelliklerindedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 genel seçimlerinde oyların yüzde 34’ünü alarak bir 12 Eylül rejimi ürünü olan yüzde onluk seçim barajının kısıtlayıcılığından da beslenmek suretiyle tek başına iktidara geldi. O günden beri hükümetten ve hükümeti destekleyen entelektüel çevrelerden duyduğumuz en önemli argüman bunun Türkiye tarihinde yeni bir dönem olduğudur. Bu argümana göre, Türk ulus-devletinin tarihinde ilk defa seküler Kemalist devletin mağdurları güç kazanmış ve iktidara gelmiştir. Kendini seküler cumhuriyetin, ordunun ve askeri darbelerin mağduru kabul eden hükümet, ordunun siyaset üzerindeki vesayetine son vereceğine ve bu sayede Türk ulus-devletini demokratikleştirip sivilleştiriceğine dair etkili bir söylem geliştirmiş ve bu sayede ciddi bir destek kazanmıştır. Bu “yeni” dönemde, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından 90’lı yıllara kadar ötekinin ve kültürel/dini farkın *mutlak* inkârından vazgeçilip, ötekine *kısıtlı* bir tanınma verilmiştir.

Ancak bu tanınma, kültürel hakların bireysel haklar etrafında şekillendirildiği ve bunun da sadece dil alanında bazı iyileşmelere indirgenildiği bir zeminde ortaya çıktı. Üstelik bu zemin herhangi bir yasal güvenceye kavuşturulmadan, birtakım sınırlı özgürlükler tanınan dillerin isimlerinin dahi zikredilmediği bir bağlamda, önce “Türk vatandaşların gündelik hayatlarında kullandıkları geleneksel dil ve lehçeler” olarak tanımlandığı, sonra da “yaşayan diller” diye dünyada benzeri olmayan bir isimlendirmeyle şekillendi. Bununla beraber, söz konusu adımları Kürt meselesinin “çözülmesi” amacıyla atılan adımlar olarak gösterilmeye çalışılarken, herhangi bir şekilde Kürtlerle karşılıklı bir diyalog içine girilmedi.

Aksine, tüm bu adımların “terörü bitirmek adına” atıldığı argümanı ön plana çıkarıldı. Çatışmasızlık barış ile eş tutulmaya çalışıldı. Hükümet bu yolla bir yandan kendi meşruiyetini sağlamlaştırmayı, diğer yandan da 2000’lerin başından itibaren Kürt hareketi ve diğer Kürt çevreleri tarafından güçlü bir şekilde mücadelesi verilen kültürel ve dilsel haklar mücadelesinin içini boşaltmayı hedefledi.⁴ Oysa, Kürtlerin bu görünür-lüğü sağlama mücadelesi ve kültürel-dilsel taleplerini çok daha geniş bir meşruiyete kavuşturabilmesi süreci ciddi bedeller ödenerek gerçekleşmişti. Daha önce de belirtildiği üzere bu tanıma ve liberal haklar iktidar tarafından verilen/bağışlanan haklar değil, Kürt hareketinin mücadelesinin kazanımlarıydı. Hükümetin istihbarat örgütü MİT üzerinden PKK yetkilileriyle, önce gizli daha sonra da açık “barış” görüşmeleri yürütmeye başlaması böyle bir süreçte gerçekleşti.⁵ Nihayetinde amaç, barışın siyasal bir kazanım değil iktidarın bir lütfu olduğu savını güçlendirmek ve geçerli kılmaktı.

90’lardaki muhalif yapıların ve örgütlerin söylemsel araçlarını ve dillerini yeni bir anlam evreninde kullanan AKP hükümeti, devletin otoriter geleneğiyle yüzleşeceğini iddia ederek Kürt sorununun sivil araçlar ve yollarla çözüleceğini müjdeledi. Bu sayede, yeni yeni ortaya çıkmakta olan sivil toplumdandan da ciddi bir destek kazandı. Yeni resmi tarih yazımına göre, hükümet sivil bir yönetim modeli inşa ederek devlet şiddeti ve baskısına maruz kalan mağdurların haklarını verecekti. Buna göre, milletin seçtiği bu hükümet, derin devlet ve darbe yanlılarıyla mücadele etmeliydi. Buna karşılık olarak da, kendini baskılanmış ya da ezilmiş gören herkes bu hükümeti desteklemeli ve kendi haklarının verilmesini beklemeliydi. Başta Kürtler olmak üzere siyasal aktör olarak siyaset sahnesinde görünürlük talep eden ve bu uğurda mücadele eden kesimleri mağduriyet potasında eriten bu dil, hükümete karşı mücadele eden herkesi derin devletin ekmeğine yağ sürmekle ve merkezde konumlanan Kemalistlerle beraber hareket etmekle itham etmekteydi.

Bu dönemde hiçbir şeyin değişmediğini iddia etmek, geçmişte ve özellikle 1990’larda yaşanan devlet şiddetinin boyutlarını görmezden gelmek olur.

4 Dil hakları ile ilgili atılan adımların eleştirel bir analizi için bkz. Derince 2013.

5 Bu görüşmelerin tarihsel arkaplanı ve eleştirel bir okuması için bkz. Ercan 2013. Belirtmek gerekir ki bu görüşmeler esnasında Barış ve Demokrasi Partisi’nin örgütlenme gücü ve kapasitesini bir hukuk savaşı aracılığıyla yok etmeye çalışıyordu. 2009’dan beri yaklaşık 8000 Kürt siyasetçi ve aktivist savaş rehinelere olarak hapse atıldı. Hapistekiler arasında 6 seçilmiş milletvekili, 70 gazeteci, 36 avukat, 30’dan fazla seçilmiş belediye başkanı ya da eski belediye başkanları, BDP yöneticileri, yüzlerce öğrenci, 140 sendikacı, entelektüeller ve akademisyenler vardı. 1990’larda Kürt siyasetçileri, avukatlar, eylemciler ve insan hakları aktivistlerinin devlet tarafından öldürülmesinin ve kaybedilmesinin yerini, 2000’li yıllarda sivil halka yönelik devlet eliyle işleyen cinayetler ve bu tutuklamalar aldı.

AKP döneminde, devlet ilk defa açık olarak barış görüşmeleri yürüttüğünü söylemiş, Kürtçe televizyon kanalı açmış, Dersim katliamı için özür diler “gibi yapmış” ve Kürdistan gibi kelimeler tabu olmaktan çıkmıştır. En son Diyarbakır mitinginde Ahmet Kaya meselesinin Recep Tayyip Erdoğan tarafından gündeme getirilmesi ve AKP’nin 90’lar konusunda sürekli olarak Kürtlerin hassasiyetlerini siyaset malzemesi olarak kullanması geçmişe ait suçlarla ilgili önemli tartışmalar başlatmıştır. Bu tartışmalar sürekli olarak geçmiş rejimin suçlarıyla yüzleşildiğini iddia eden *Yeni Türkiye* kavramı ile ortaya çıkmaktadır.

Ancak “Yeni Türkiye” tartışmalarında üç önemli konu sistematik olarak gündem dışı bırakılmaktadır. Bunlardan ilki, bahsi geçen kazanımların hükümetin cömertliğinden kaynaklanmadığı, Kürt hareketinin otuz yıllık mücadelesinin ve karşı-hegemonya kurma çabalarının eseri olduğudur. Mevcut hükümet, Kürtlerin yıllardır uğruna mücadele ettikleri talepleri, “makul” ölçülere getirip, evcilleştirerek piyasaya sunarken, bunları kendi başarıları olarak paketlemektedir.⁶ Bu sayede, Kürtleri edilgen ve haklarını almak için beklemesi gereken bir nüfus olarak işaretlemekte, kitlesel mücadele ve ağır bedellerle alınmış hakları AKP demokratisinin emareleri olarak göstermektedir. Bu durum, iktidara yakın basın-yayın organlarının haber örneklerinde de sıklıkla görülmektedir.⁷

İkinci önemli konu ise, Türkiye’de devlet şiddetinin sürekliliği ve geçmişle yüzleşme söylemi aracılığıyla bu sürekliliğin görünmez hâle getirilmesidir. 2002’den sonra iddia edildiğinin aksine, Kürdistan’daki devlet şiddeti sona ermemiş, devletin kolluk güçlerinin bölgedeki insan hakları ve yaşam hakkı ihlalleri devam etmiştir. İçlerinde Uğur Kaymaz’ın, Ceylan Önkol’un da olduğu onlarca Kürt çocuğu bu dönemde öldürülmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri yine bu dönemde PKK’ye karşı defalarca kimyasal silah kullanarak savaş hukukunu ihlâl etmiştir. Kimyasal silahlarla öldürülen gerillaların cenazelerinin kentlere gelmesi sonucunda Diyarbakır’da 2006 yılının Mart ayında büyük bir serhildan yaşanmış, halk ayaklanmış. Yüz binlerce insanın ayaklanmasının ardından başbakanın “çocuk da olsa, kadın da olsa güvenlik görevlileri gereğini yapacaktır” sözünün ardından onlarca insan öldürülmüştür. Yine 2007 yılında paramiliter yapılarla ve devlet güçleriyle ilişkisi olduğu bilinen

6 Sosyolog Bülent Küçük’ün de belirttiği gibi son on yılda devlet şirketleşmiş ve demokratikleşme paketini de bir şiket mantığıyla piyasaya sürmüştür. Bülent Küçük, “Demokratikleşme Maketi Neye Yarar?” *Bianet*, 13 Ekim 2013. <http://www.bianet.org/bianet/toplum/150617-demokratikleşme-maketi-neye-yarar>

7 Burada yeni dönemin Ertuğrul Özkökleri olarak görülebilecek Hilal Kaplan ve Yıldırım Oğur’un çabalarına, *Star*, *Sabah*, *Akit*, *Yeni Şafak* gibi gazetelere dikkat çekmek gerekmektedir.

bir suikastle Hrant Dink öldürülmüştür. Devletin kolluk güçleri ve yasa-
ma organları Tuzla'daki iş cinayetlerinde patronlardan yana tavır almış ve
ölümler devam etmiştir. 29 Aralık 2011 tarihinde, Roboski'de 34 Kürt
köylüsünün bombalanarak katledilişi devlete karşı sivil hükümet iddia-
sının sahteliğini ve sınırlarını ifşa etmiştir. Son olarak da 29 Mayıs 2013
gecesinde başlayan Gezi ayaklanması sırasında devlet Kürdistan'da uy-
gulamaya alışkın olduğu şiddeti İstanbul'un göbeğinde ve bütün ülkede
uygulamıştır.⁸

Bu sürekliliği vurgularken amacımız doksanlardaki despotik rejimin, ik-
tidar ve şiddet aygıtlarının kaba ve çıplak görüntüsü ile bugünün daha
detaylı, incelikli kontrol ve denetim mekanizmalarını eşitlemek değil, ara-
larındaki benzerliklere ve paralelliklere odaklanmaktır. Doksanlarda yaşa-
nan faili meçhuller ve gözaltında kaybetmelerin yerini siyasi gözaltılar, tu-
tuklamalar ve yargı savaşları almıştır. Ordunun siyaseten etkisizleştirilmesi
ülke siyasetinde sivilleşmeye sebep olmamış, yargının siyasal karakterinin
daha da belirginleştiği bir polis-devleti inşa edilmiştir. "Devlet ve Kürt ha-
reketi arasındaki çatışmanın niteliği Kürtlerin kentleşmesiyle ve devletin
kentlerde polisi, yargıyı ve cezaevlerini öncelikli kılmasıyla yeni bir form
kazanmıştır" (Yarkin, 2013: 141). Devlet yapısında yaşanan bu değişimler
bir taraftan ordu ve Cumhuriyet elitleri ile AKP arasındaki kavgayla öteki
taraftan da bu iki güç odağının Kürt hareketine karşı ortaklaştığı ve hare-
ketin de verdiği mücadeleyle koşut olarak meydana gelmiştir. Burada be-
lirtilmesi gereken önemli bir husus da devletin ordusunun, bürokrasisinin
ve hükümetinin Kürdistan'daki hâkimiyet konusunda tamamen uzlaşmış
olmasıdır. Yani Türkiye siyasetini ilgilendiren konularda ordu ve hükümet
arasında sekülerizme, burjuvazinin rengine yönelik belli ayrışmalar varken
Kürdistan'daki hegemonyaya dair –uygulanan yöntemlerdeki önemli fark-
lılıklara rağmen- bir ayrışma ve anlaşmazlıktan söz etmek pek mümkün
görünmüyor.

Geçmişteki devlet şiddetiyle herhangi bir yapısal hesaplaşma yaşanmamış
ve aslında doksanlarda kural olduğu üzere Kürdistan'da görev yapan valiler
ve devlet yetkilileri ödüllendirilip daha da merkezi yerlere kaydırılmıştır.
Şırnak'ta Ceylan Önkol katledildiğinde kaymakam olan Hüseyin Avni
Mutlu, İstanbul'da binlerce insanın yaralandığı, halkın üzerine atılan gaz
bombaları sonucu onlarca insanın gözünü kaybettiği ve Berkin Elvan'ın
öldürüldüğü Gezi ayaklanmasının şiddet yoluyla bastırılması esnasında İst-
anbul valisiydi. Sömürge valilerinin metropollere kaydırılması, sömürge top-

8 Buradaki amaç AKP döneminde yaşanan her türlü devlet şiddetinin bütüncül bir kay-
dını tutmak değil, bu dönemde yaşanmış şiddet olaylarının doksanlar ve öncesindeki
devlet şiddetiyle benzerliğine ve sürekliliğine vurgu yapmaktır.

lumunda yaratılan koşulların metropollere ve merkeze de sirayet etmesini daha da kolaylaştırmaktadır.⁹ Unutulmaması gerekir ki, sömürgece kurulan ilişkiler sadece Kürdistan'ı bağlamamış ve Türkiye'nin her tarafındaki devlet örgütlenmesini değiştirmiştir. Bu bağlamda Gezi eylemlerindeki protestocuların sorduğu “Biz otuz yıldır Kürt meselesini bu medyadan mı öğrendik?” sorusunun sadece bir medya eleştirisi olmadığı, Kürdistan'da yaratılan olağanüstü hâl koşullarının metropollerde de uygulanmasının yarattığı bir çeşit *geç kalmış* farkındalığa işaret ettiği söylenmelidir. Ancak bu geç kalmış idrak hâlinin sadece bilgi eksikliğinden kaynaklandığını düşünmek savaş koşullarını, tanıklık rejimlerini, toplumsal sınırları ve doksanların yarattığı politik öznellikleri anlamak bakımından bir hayli eksik kalacaktır.

Bu geç kalmışlık Kürdistan'da yaşananların bilinmemesiyle ya da duyulmamasıyla ilgili değil, Türkiye tarafında “neyin bilinmemesi gerektiğine dair topluma sirayet etmiş bilgi, davranış ve algılar” (Can, 2014) ile ilişkilidir. “Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken” isimli yazısında Başak Can, tanıklık rejimindeki vurguyu hayatta kalanın, zulüm göreninin tanıklığından çok, seslenilene ve onun bilme sınırlarına çevirir:

Tüm yapısal ve bürokratik engellemelere, sansür ve baskıya rağmen, savaş süresince ve bugüne dek üretilen belge, tanıklık, anlatıların çokluğu bize savaş karşısındaki duyarsızlığın bilginin yokluğu ya da çekilen acıların bilinmeyişi meselesine indirgenemeyeceğinin ipuçlarını veriyor. Ta 1980'lerin ortalarından itibaren savaşın zulmünü gösteren ve kanıtlayan Meclis tutanakları var, yazılı ve sözlü soru önergeleri var, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, ulusal ve uluslararası insan hakları örgütlerinin, üniversitelerin hazırladıkları raporlar, gazetelerde çıkmış yazı dizileri, röportajlar, gazetecilerin ve yaşayanların tanıklıkları var, yazılmış tezler, adli tıp raporları var. Buralara savaşın bilgisi çoktan kaydedilmiş. Bu bilgilerin çoğu herkese açık, kimisi yaygın bir şekilde dolaşıma girmiş, özellikle son 10 yılda sayılar, resimler ve haberlerle katlanarak artıyor, giderek daha fazla

9 1987 yılında Turgut Özal tarafından ilk OHAL valisi olarak atanan Hayri Kozakçıoğlu dört yıllık görevden sonra, Türk idari sistemindeki en önemli görevlerden birisi olan İstanbul valiliğine atanmış, daha sonra bu görevinden istifa ederek 1995 yılında DYP'den milletvekili olarak meclise girmiştir. Hayri Kozakçıoğlu ve Necati Çetinkaya'dan sonra 1992'de OHAL valiliği görevine getirilen Ünal Erkan da yine 1995 yılında Anavatan Partisi'nden milletvekili seçilmiş, 1996'da kısa süren ANAP-DYP koalisyonunda devlet bakanlığı yapmıştır. (Yüksel, 2014) Kozakçıoğlu ve Erkan döneminde yürütülen kirli savaş, JİTEM ve Hizbullahçıların infazları, faili meçhuller, hak ihalleri ve hapisanelerde yaşanan sistematik işkenceler bölge halkının hafızasında tazeliğini korumaktadır. Kürdistan'da görev yapan mülki amirlerin, kaymakam ve valilerin daha sonra Türkiye metropollerinde prestijli ve önemli görevlere getirilmesi doksanlardan bu yana süren ve sömürgeyle merkez arasındaki sürekliliği kuran önemli bir devlet pratiğidir.

kanalla herkesin gözü önüne seriliyor. Ama bu artan bilgiler ne ırkçılığa son veriyor, ne de geçmişten ders aldirtiyor.¹⁰

Türkiye metropollerinde yaşayan toplumsal kesimlerin kayda değer bir bölümünün doksanlar Kürdistanı'nda yaşanan devlet teröründen haberdar olduğu söylenebilir. Toplumsal hafızada yer bulan, dile gelmeyen “kamusal sırlardan” ve paylaşıldıkları sınırlı alanlardan bahsedebiliriz: Savaşa giden askerlerin tanıklıklarından, dönemin en çok satan gazetelerden biri olan Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan haberler, Kürdistan'da mecburi “doğu hizmeti” yapan ve sonra Türkiye'nin batısına dönen başta öğretmen ve doktorlar olmak üzere memurların deneyimleri, onların ailelerinin deneyimleri, köyleri yakılan Kürt nüfusunun metropollerde formal/enformel iş alanlarındaki gözle görülür artış, işçi sınıfı ve yoksul mahallelerin Kürtleşmesi, İstanbul'un orta yerinde 1994'te bombalanan Özgür Gündem Gazetesi, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in “elimizde 1000 kişilik liste var” demesinden ardından Bolu-Sapanca-Hendek üçgeninde katledilen Behçet Cantürk, Savaş Buldan, Hacı Karay gibi onlarca Kürt işadamı ve siyasetçisi, faili meçhuller, neredeyse her gün gelen asker cenazeleri ve devlet televizyonlarında pervasızca sergilenen parçalanmış gerilla cenazeleri... Uzayıp giden bu liste, geç kalınmış farkındalıktan ziyade egemen olanın kayıtsızlığını ve suç ortaklığını işaret etmektedir. Dahası, bugün adını koyabildiğimiz geç kalınmış farkındalığın toplumsal zemininin çok cılız olduğu açıktır.

AKP hükümetinin ve devletin geçmişle hesaplaşmak gibi bir derdinin olmadığını yukarıda bazılarına değindiğimiz bugünkü uygulamalarından anlamak mümkündür. AKP hükümetinin, Türk ordusunun 1994 yılında köy bombalamasıyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen bir davanın savunmasında sunduğu beyanat, AKP'nin geçmişle kurduğu ilişkiye ışık tutması bakımından oldukça önemlidir:

26 Mart 1994 günü, güneşli bir sabah her iki köyün erkeklerinin tarlada çalıştığı sırada, üstlerinden geçen askeri uçak ve helikopter gürültüsüne alışık olduklarından aldırmayan kadın, çocuk ve yaşlıların, sağ kalanların ifadeyle, uçaklardan atılan ‘masa büyüklüğündeki’ bombalarla ve açılan yoğun ateşle ya vurularak ya da yıkılan evlerin enkazı altında kalarak ölmüştür.¹¹

Ölenlerin yedisi bebek, çoğu kadın, çocuk ve yaşlıdır. Şırnak'ın Koçağlı köyünden 13 kişi, Kuşkonar köyünden ise 25 kişi hayatını kaybetmiştir.

10 Yazının tamamı için bkz. Başak Can, “Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken”. Zan Enstitüsü Websitesi. <http://zanenstitu.org/yeni-bir-taniklik-rejimi-kurulurken-basak-can/>

11 Bu olayın devamı, AİHM'in kararı ve Türk hükümetinin bu konudaki metni için Hülya Dinçer'in Bianet'te 27 Kasım 2013 tarihinde yayınlanan “Hakikatin Gücü, Barışmanın İmkânı” isimli yazısından yararlanılmıştır. Yazının tamamı için <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/151625-hakikatin-gucu-barismanin-imbani>

AİHM, yapılan askeri operasyon ve katliamdan ötürü Türkiye'yi 2 milyon 305 bin Euro tazminata mahkûm etmiştir. Hükümet ise, askeri kaynaklar ve korucuların ifadelerine dayandırdığı savunmasında “başvurucuların hava bombardımanı iddiasını tazminat alabilmek için uydurdıklarını; saldırıları ise Newroz’u kutlamayı reddettikleri için köylüleri cezalandırmak niyetiyle PKK güçlerinin gerçekleştirdiğini” ileri sürdü (Dinçer, 2013). AKP hükümetinin savunması, toplamda 781 kilo ağırlığındaki bu bombaların yabancı bir devletin yardımıyla ya da “helikopterleri olan” PKK tarafından atıldığını iddia eden Tansu Çiller’in yıllar önceki savunmasından bir adım bile ileriye gidememiştir.

Üçüncü ve son olarak söylenmesi gereken, hükümetin kendi meşrebince geçmişle yüzleşirken sergilediği “seçici” tutumdur. “Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, AKP’nin de seçmen kitlesini oluşturan İslamcı ve ultra-milliyetçi kitlelerin gerçekleştirdiği katliamlar –Maraş, Çorum ve Sivas katliamları- resmi tarihin yeniden yazımında hiç yer bulamamışlardır”.¹² 90’lardaki devletin artık bittiğini, değiştiğini ve bunun AKP hükümeti sayesinde gerçekleştiğini söyleyen İslami kesimden entelektüeller bu tarz konularda bir hayli sessizdir. Sivas katliamıyla ilgili yargılamaların 2012’de zaman aşımına uğradığı gerekçesiyle bitirilmesi ya da katliama bizzat katılan isimlerden bazılarının bugün AKP vekili oluşu, AKP’nin geçmişle yüzleşme söyleminin niteliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, vurgulanması gereken, sadece geçmişle yüzleşme söyleminin yalan olduğu ya da “yeni” devletin dilediği özürlerin sahici olmadığıdır. AKP hükümeti geçmişle yüzleşme söylemiyle, derin devletle hesaplaşma başlığı altında, sorumluluk almadan dilediği özürlerle devletin 1990’lı yıllarda ciddi bir şekilde kaybettiği meşruiyeti geri kazanmakta ve kendisine bu sayede önemli bir iktidar alanı açmaktadır. Devletin içindeki çeteleri tasfiye etmeye çalıştığını söyleyerek derin devletle mücadelesini ciddi bir meşruiyet ve iktidar aracına çeviren AKP, bizlere bu çetelerin ve derin devlet/kontrgerilla uygulamalarının devlet yapısının dışında, devlet işleyişinin bozukluklarından kaynaklandığını ispat etmeye çalışmaktadır. Bu tarz fonksiyon bozukluklarının ve şiddet döngüsünün devletin işleyişindeki teknik aksaklıklar ya da bozulmalar olmadığı, aksine devlet örgütlenmesine içkin olduğu, devlet üzerine çalışmalar yürüten birçok sosyal bilimcinin dile getirdiği bir hakikattir. AKP iktidarının en ayırt edici yanlarından birisi geçmişin yeniden yazılması ve buna ilişkin yeni bir tarih tezinin ortaya çıkışıdır. Hükümet, geçmişle yüzleşme söylemiyle beraber yeni bir hakikat ve iktidar rejimi kurmaya çalışmaktadır.

12 Erdoğan’ın Dersim örneğiyle ilgili kapsamlı ve eleştirel bir değerlendirme için bkz. Ayata ve Hakeyemez 2013.

AKP hükümeti ve entelektüellikleri kendinden menkul hükümet entelijensiyası, militer ve seküler devlete karşı sivil bir hükümet tanımlarken aslında 1990'lardaki meşruiyet krizine, yine doksanlarda Kürt hareketi ve öteki toplumsal mücadeleler ve örgütlenmelerin dillerini, devlet karşı söylemlerini kullanarak cevap vermektedir. Hâlbuki söz konusu siyasi diller ve söylemler eski anlamlarını kaybedip tamamen yeni bir bağlamda (neoliberal devlet ve çok kültürlü tanıma politikaları) dolaşıma girip yeni anlamlar kazanmaktadır. Hükümetin ve devlet bürokrasisinin bir taraftan öldürmeye devam edip, öteki taraftan adeta yeni bir dönemdeymişiz ve barışın eşigindeymişiz gibi bir hava oluşturabilmesini mümkün kılan bu durumun kendisidir. "Derin devlet"le mücadele sadece mevcut hükümetin katliamlarının ve siyasi cinayetlerinin temize çekilmesi anlamına gelmez, öte yandan Türkiye'de neoliberal devletin inşasının temellerini de atmaktadır. Ancak bu yeni hakikat rejimi işlenen her yeni cinayete, yapılan her yeni bombalamayla daha da çatlamakta, devlette sürekliliğin esas olduğunu bizlere hatırlatan her türlü devlet şiddeti yeni iktidarı daha da kırılgaştırılmakta ve bütün hakikat iddialarını yıkmaktadır.

Yüzleşmenin İmkânı: Hakikat ve Adalet

Geçmişin hakikati de imgesi de, yalnızca iktidarlar, devletler ve tarihçiler için değil, adalet ve özgürlük arayışındaki ezilenler için de önemli mücadele alanlarıdır. Çünkü ezilenlerin öfkesi de mücadelesi de "köleştirilmiş atalarımızın imgesiyle beslenir, torunlarımızın kurtarılması idealiyle değil" (Benjamin, 2008: 46). İktidarların katliam ve felaket tarihlerini unutturma ve temize çekme çabaları bu öfkeyi kontrol altında tutma isteğiyle yakından ilişkilidir. 90'lı yıllar Kürtler için şiddet, devlet terörü, acı, direniş ve mücadeleyle dolu yıllardı. Bir yandan katlanılmaz acıların ve yıkımların yaşandığı karanlık yıllar, öte yandan serhildanların, mücadelenin ve direnişin en üst düzeye çıktığı, özgürlük ve adalet umudunun en güçlü olduğu yıllar. Bugün incelikli iktidar teknikleriyle parçalı ve sorunlu bir hatırlama rejimine tabi tutulan 90'lar bizler için işlenmesi, yüzleşmesi ve hesaplaşılması gereken bir süreç anlamına geliyor. Bugün adaletin mümkün olabilmesi için geçmişteki tarihsel hakikatlerin ortaya çıkarılması gerekiyor.

"Olayları önemine göre ayırt etmeden sayıp döken vakanüvis, şu doğrudan yola çıkar: Hiçbir olay tarih için kaybolmuş sayılamaz. Oysa, ancak kurtulmuş bir insanlık geçmişine tümüyle sahip çıkabilir. Bu demektir ki, ancak kurtulmuş bir insanlık geçmişini bütün anlarıyla zikredebilir" (2008: 40). Böyle yazıyor Walter Benjamin "Tarih Kavramı Üzerine"de. Bugün topyekûn bir kurtuluş hayal edemeyecek olsak da, önümüzde duran şu soruları hep beraber düşünmeyi öneriyoruz: Geçmiş hatırlamanın imkânları ve açacağı adalet alanları nelerdir? Tarihle yüzleşme ve hesaplaşmadan ne anlıyoruz? Kimler için, nasıl bir yüzleşme hayal ediyoruz? Tarihsel hakikat-

leri eğip bükmeye çalışan bütün iktidar teknikleri ve stratejileriyle *beraber* ve bunların *karşında* geçmişle nasıl yüzleşeceğiz? Tarihin yükünü taşıyanlar için ne tür yüzleşme imkânları mümkündür?

Başından beri ısrarla vurguladığımız üzere, “barış süreci” Türk devletinin ya da AKP hükümetinin lütfu değil onlara rağmen Kürt hareketinin mücadelesinin kazanımıdır. Benzer bir şekilde geçmişle yüzleşmeyi, geçmiş suçların aktörlerini ortaya çıkarmayı ve bu suçların mağdurlarının yaralarını sarmayı iktidardan beklemek fazlasıyla iyimser ve hayalperest bir yaklaşım olacaktır. Bugün geçmişle yüzleşmeyi yasal, kurumsal, belleksele, ekonomik birçok alandaki bir dizi talep üzerinden yürütülen bir müzakere ve mücadele alanı olarak düşünebiliriz. Geçmişle yüzleşmenin imkânlarının toplumsal alanda devlete *rağmen* örülmesi, tarihsel hakikatlerin ortaya çıkarılması için mekanizmalar oluşturulması ve *şimdinin* adaletini sağlamak için geçmiş yaraların sağaltılması bu mücadele alanının en önemli unsurlarıdır. Bu yazılanlar zor gibi görülse de Kürt kelimesinin yasak olduğu bir ülkede devletin PKK ve Abdullah Öcalan’la açıktan müzakere ettiğini ve ırkçılar dışında kimsenin buna karşı çıkmadığı düşünülünce, geçmişle yüzleşmenin de imkânsız olmadığı anlaşılacaktır.

Şüphesiz ki bahsettiğimiz geçmişle yüzleşme mücadelesi 90’larla ya da Kürtlerle sınırlı kalmaz. Hakiki bir barıştan söz etmek istiyorsak, hakikat ve adaletin tesisi, 1915 Ermeni Soykırımı’ndan başlayarak Türkiye ve Kürdistan’da yaşanan her türlü katliam ve tarihsel suçu kapsamak zorundadır. *Toplum ve Kuram Dergisi* olarak, Benjamin’in Mesihçi kurtuluş tezini tersinden –Kürdî bir “süreç” olarak- okumayı deniyoruz: Ancak geçmişine tümüyle sahip çıkabilen, geçmişini bütün anlalarıyla zikredebilen bir insanlık kurtuluş yolunda demektir.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. 1999. "Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?" Çev. Tarhan Onur; *Defter* 38: 121-138.
- Akça, İsmet. 2012. "İsmet Akça İle Röportaj: 1960'lardan 2012'ye Türkiye'de Devlet: Hegemonya Krizleri, Sol Hareket Ve Kürt Meselesi". *Toplum ve Kuram* 6-7: 83-105.
- Ayata, Bilgin ve Hakyemez, Serra. 2013. "The AKP's Engagement with Turkey's Past Crimes: An Analysis of PM Erdoğan's 'Dersim Apology'". *Dialectical Anthropology* 37(1): 131-143.
- Benjamin, Walter. 2008. "Tarih Kavramı Üzerine". *Son Bakışta Aşk* içinde. Çev. Nurdan Gürbilek-Sabir Yücesoy. 5. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Can, Başak. 2014. "Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken". *Zan Enstitüsü Websitesi*.
- Derince, Mehmet Şerif. 2013. "A Break or Continuity? Turkey's Politics of Kurdish Language in the New Millennium". *Dialectical Anthropology* 37(1): 145-152.
- Diñçer, Hülya. 2013. "Hakikatin Gücü, Barışmanın İmkânı". *Bianet* (27 Kasım)
- Ercan, Harun. 2013. "Talking to the Ontological Other: Armed Struggle and the Negotiations between the Turkish State and the PKK". *Dialectical Anthropology* 37(1): 113-122.
- Greenhouse, Carol. 2009. *Ethnographies of Neoliberalism*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Günay, Onur. 2013. "Toward a critique of non-violence". *Dialectical Anthropology* 37(1): 171-182.
- Küçük, Bülent. 2013. "Demokratikleşme Maketi Neye Yarar?" *Bianet*. (13 Ekim)
- Polatel, Mehmet. 2009. *Turkish State Formation and the Distribution of the Armenian Abandoned Properties from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey (1915–1930)*. Yayınlanmamış Master Tezi, Koç Üniversitesi.
- Taussig, Michael. 1987. *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man*, Chicago: University of Chicago Press.
- Toplum ve Kuram. 2011. "Kürt Hareketine Tarihsel Hakikatle Bakmak: Silahlı Mücadele ve Çözumsuzlük Üzerine". *Toplum ve Kuram* 5: 11-20.
- Üstündağ, Nazan. 2005. *Belonging To The Modern: Women's Suffering And Subjectivities In Urban Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bloomington: İndiana Üniversitesi.
- _____. 2013. Nazan Üstündağ ile "Diyarbakır Cezaevi Gerçeğiyle Yüzleşme" Üzerine. *Toplum ve Kuram* 8 : 201-218.
- Yarkın, Güllistan. 2013. "Cezaevleri ve Anayasal Haklarla Yok Olan Direniş: ABD'de Siyah Hareketi". *Toplum ve Kuram* 8 : 137-162.
- Yüksel, Ayşe Seda. 2014. *Localization of Neoliberalism: State Rescaling, War, and Culture in Southeast Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Budapeşte: Central European University (Orta Avrupa Üniversitesi).